

**«ՎԻՍ ԵՎ ՌԱՄԻՆ» ՊՈԵՄԻ ԴԵՐՈՇ ՇԱՀՆԱՄԵԱԿԱՆ
ՍԻՐԱՅԻՆ ԴԱՍՏԱՆՆԵՐԻՑ ՆԻԶԱՄԻԱԿԱՆ ՍԻՐԱՎԵՊԵՐԻ
ԱՆՑՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ**
Աստղիկ Գեղամյան¹

DOI 10.46991/jos.2024.25.1.031

Ֆախրեդդին Գորգանիի «Վիս և Ռամին» պոեմն առանցքային տեղ է զբաղեցնում պարսից սիրավեպի ժանրի զարգացման գործում: Նրանում հեղինակային կենսափորձի և գեղարվեստական հնարքների դերի մեծացումն ավելի է ընդգծում ժանրի կայացման հանգամանքը: Երկի պոեմն, ի տարբերություն հերոսական էպոսի սիրային պատումների սխեմատիկ կառույցի, հյուսված է առանձին անհատների միջև ձևավորված հարաբերությունների շուրջ: Հիմնական կոնֆլիկտը խթանող գործողությունների ընթացքը պայմանավորված է հերոսների խառնվածքով, այլ ոչ հասարակական մասշտաբի երևույթներով: Այն իր առաջադրած խնդիրներով հիմնովին լուծում է ժանրի կառուցվածքին բնորոշ սկզբի և հանգուցալուծման ամբողջականության հարցը:

Գորգանին, օգտագործելով Ղազնավյան շրջանի իր նախորդների փորձը, սիրային ստեղծագործությունը բարձրացրեց նոր հարթության՝ ճանապարհի հարթելով իր մեծ հաջորդի՝ Նիզամի Գանջավիի սիրավեպերի համար: «Վիս և Ռամին» պոեմն իր գեղարվեստական լուծումներով յուրօրինակ կապող օղակ է շահնամեական սիրային դաստանների և նիզամիական սիրավեպերի միջև:

Բանալի բառեր¹ պարսից գրականություն, էպիկական պոեզիա, սիրավեպ, էպոս, սիրային դաստան, նիզամիական սիրավեպ, կերպար, «Վիս և Ռամին», «Շահնամե»:

¹ Աստղիկ Գեղամյանը ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի իրանագիտության ամբիոնի դասախոս է, էլ. փոստ՝ geghamyanastghik@ysu.am, ORCID 0009-0003-4378-4431:

Պարսից գրականության մեջ ոչ մի երկ երբևէ չի հարուցել այնքան հակասական կարծիքներ, որքան «Վիս և Ռամին» պոեմը, հանգամանք, որն ընդգծում է այդ ստեղծագործության ոչ սխեմատիկ բնույթն ու ինքնատիպությունը: Թե՛ միջնադարյան աղբյուրներում, թե՛ ժամանակակից իրանագիտության մեջ դրվատանքի խոսքերից բացի, հանդիպում են նաև ստեղծագործության բարոյականության և գաղափարական ուղղվածության վերաբերյալ սուր քննադատություններ: Վերջիններս ի հայտ են եկել XVII դարի կեսերից և, երբեմն, փորձում են անգամ կասկածի տակ դնել պոեմի գեղարվեստական արժեքը:

Հայտնի թագքերեագիր² Մ. Աուֆին հիացմունքով գրում է, որ Գորգանին «այնպես վարպետորեն է բովանդակություն տվել այս պոեմին, որ դրա կատարելությունը երբևէ չի մոռացվի»:³

«Վիս և Ռամինը» հիշատակվում է նաև «Մաջմա աթ-թավարիի» (XII) անանուն ժամանակագրության մեջ: Երկի մասին որոշ ակնարկներ կան նաև Միրհոնդի երկում (XV)⁴: Դովլաթշահի մոտ ևս հանդիպում է «Վիս և Ռամին» պոեմի անվանումը⁵, բայց, ինչպես ենթադրում է արևելագետ Ե. Բերտելսը, հեղինակը, հավանաբար, միայն լսել է պոեմի մասին, անձամբ այն չի տեսել, քանի որ, ըստ նրա, պոեմը գրվել է Նիզամի Արուզիի կամ Նիզամի Գյանջավիի կողմից: Եթե XIII դարի բանաստեղծ Ֆարիդ ադ-Դին Էսֆարային Գորգանիին համեմատել է Ֆիրդուսիի և Խաղանի Շիր-

² Թագքերե (արաբ. tazkere «հիշատակում») արևելյան միջնադարյան գրականության մեջ բանաստեղծական անթոլոգիա, ծաղկաքաղ, որն ընդգրկում էր նաև հեղինակների մասին կենսագրական տեղեկություններ և նրանց ստեղծագործությունների վերաբերյալ մեկնաբանություններ:

³ Muḥammad 'Awfi, Kitāb-iLubāb al-albāb, ed. Edward Granville Browne and Muḥammad Qazvīnī. Leiden: Brill, 1903–6, p. 2.

⁴ Бертельс Е., Избранные труды, История персидско-таджикской литературы. М, 1960, с. 268.

⁵ Cemerón Cross, The Poetics of Romantic Love in VIS & RĀMIN. Chicago, 2015, p. 411.

վանիի հետ⁶, ապա XIV դարի իրանցի հայտնի երգիծաբան Օբայդ Ջաքանին գրում է. «Այն կնոջից, որը կարդացել է «Վիս և Ռամին», առաքինություն երբեք չսպասեք»⁷: Այս առումով ուշագրավ են Մալեք օշ-շոարա Բահարի խոսքերը՝ մեջբերված հայտնի իրանագետ Նիկողայոս Մառի «Թեհրանյան գրական տպավորություններ» հոդվածում. «Վիս և Ռամին» սիրավեպը անբարոյական ստեղծագործություն է, որն էլ խանգարել է դրա հայտնիությանն ու տարածմանը: Որ Վիսը քիչ էր մնում ամուսնանար սեփական եղբոր հետ, Ռամինն անվայել վարքագիծ էր դրսևորում դայակի նկատմամբ, Մոբեդն ուներ ստոր և զզվելի կերպար, նպաստում են տիրակալների՝ պոեմը «սև ցուցակ» զցելու քաղաքականությանը, թեև այն ունի ավելի բարդ ու լարված պոլիտային գիծ, քան «Լեյլի և Մեջնուն» պոեմը»⁸:

Նմանօրինակ գնահատականներ տվել են նաև արևմտաեվրոպական որոշ արևելագետներ: XIX դարի նշանավոր արևելագետ Ա. Նյոլդեքեն իրանական էպոսի մասին իր ուսումնասիրության մեջ գրում է. «Ամենաընդունելի ձևով են «Վիս և Ռամին» պոեմում պատկերված տղամարդու և կնոջ միջև շաբաթներով ձգվող սիրային արկածները: Այս պոեմի գեղագիտական արժեքը բարձր չէ նրա բարոյական արժեքից»⁹: Գրեթե նույն կարծիքն է արտահայտել նաև իտալացի գիտնական Պիցցին: Նա իր «Պարսից գրականության պատմություն» գրքում, հակադրվելով Ի. Գրաֆին, որը բարձր է գնահատել պոեմը, գրում է. «... եթե որևէ մեկը հարցնի, թե մենք ինչո՞ւ ենք այսպես մանրամասն քննության առել նման «անարժան» ստեղծագործությունը, կպատասխանենք, որ մենք դրանով

⁶ Mahjub M., Moqaddame bar Vis va Rāmin, Tehrān, 1337/1959, s. 8.

⁷ Закани О., Веселая книга, М, 1965, с. 61.

⁸ Март Ю., Статьи и сообщения, том II, М.-Л., 1939, с. 259.

⁹ Nöldeke T., Das Iranische Nationalepos, Berlin, 1920.

չէինք էլ զբաղվի, եթե չհայտնաբերեինք, որ այն գովասանքի է արժանացել մեր հարգարժան գիտնականի կողմից (Ի.Գրաֆ), որը հավանաբար, իրեն նեղություն չի տվել կարդալ ու գնահատել պոեմը ըստ արժանվույն: Քանի որ դա նաև մեզ է վերաբերում, ապա ցանկացել ենք պոեմը ներկայացնել իր արժանի տեղում»¹⁰:

«Վիս և Ռամին» պոեմի գեղարվեստական արժանիքները քարձր են գնահատել նշանավոր գիտնականներ Մ. Մինովին, Մ. Մահջուբը, Ի. Բրագինսկին, Վ. Նիկիտինան, Ա. Գվախարիան, Ա. Մասսեն, սակայն նրանք էլ տարակարծիք են որոշ հարցերի շուրջ:

Վիճահարույց է պոեմի ծագման և բնույթի խնդիրը: Այսպես, ըստ դանիացի արևելագետ Ա. Քրիստենսենի, պոեմի բովանդակությունն ամբողջովին մտացածին ու հորինված է¹¹: Այլ տեսակետի է հանգել Վ. Մինորսկին՝ պնդելով, որ պոեմի մի քանի գործող անձիք ունեն իրենց պատմական նախատիպը, իսկ ստեղծագործությունը պարթևական սիրավեպի քիչ թե շատ ճշգրիտ վերաշարադրանք է, որն արժեքավոր տեղեկություններ է տալիս պարթևական դարաշրջանի կյանքի և հասարակական հարաբերությունների վերաբերյալ¹²: Ե. Բերտելսը «Վիս և Ռամին» պոեմը համարում է ինքնուրույն ստեղծագործություն, որը պարթևական տարբերակից վերցրել է միայն սյուժեն: Ընդ որում՝ նրա կարծիքով պոեմն ունի մերկացնող բնույթ¹³: Ավելի ծայրահեղ տեսակետի է հանգում Ի. Բրագինսկին: Ըստ գիտնականի՝ պոեմը պալատական արատա-

¹⁰ Брагинский И., 12 миниатюр, М., 1976, с. 134.

¹¹ Сахранов В., О некоторых особенностях поэмы Фахраддина Гургани «Вис и Рамин». *Актуальные проблемы иранистики*, Тбилиси, 1970, с. 427.

¹² Minorsky V., Vis u Ramin: A Parthian Romance, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, vol. XI, 1943-46, pp. 741-63; vol. XII, 1947-1948, pp. 20-35; vol. XVI, 1954, pp. 91-92; New Developments, vol. XXV, 1962, pp. 275-286.

¹³ Бертельс Е., Указ. соч., с. 267-286.

վոր նորմերի վրա հիմնված երգիծանք է, սոցիալական սատիրա¹⁴։ Առավել ուշագրավ է Վ. Ժիրմունսկիի կարծիքը պոեմի վերաբերյալ։ Ըստ նրա՝ «Վիս և Ռամին» պոեմը մարմնավորում է այդ դարաշրջանի բնորոշ կոնֆլիկտը՝ անհատի սիրո և ամուսնական պարտականությունների բախումը, ընտանիքի խնդիրը, որ ֆեոդալական հասարակության մեջ կառավարվում են ոչ թե սիրո, այլ քաղաքական ու շահադիտական այլ հետաքրքրություններով¹⁵։

Մինչև վերջերս գիտական շրջանակներում ընդունված էր այն կարծիքը, որ «Վիս և Ռամին» պոեմը միջին դարերում հայտնի չի եղել¹⁶։ Եթե այդպես է, ապա ինչպես է այն XII դարում արձակ տարբերակով վրացերեն թարգմանվել Սարգիս Թմոխվելիի կողմից՝ ստանալով «Վիստամիանի» անվանումը։ Այն Գորգանիի երկին արժանի թարգմանություն է, որը վրաց ժողովրդի կողմից ընդունվել է որպես ազգային ստեղծագործություն¹⁷։ Ընդ որում՝ կարելի է նկա-

¹⁴ Брагинский И., Очерки из истории таджикской литературы. Сталинабад, 1956, Брагинский И., 12 миниатюр, М., 1976.

¹⁵ Жирмунский В., Народный героический эпос. М.-Л., 1962, сс. 65–74.

¹⁶ Այս կարծիքի ձևավորման գործում, հավանաբար, մեծ դեր է խաղացել Ալիշեր Նավոյիի այն խոսքը, որ իր ժամանակ այս սիրո պատմությունը գրեթե մոռացված է եղել և հանդիպել է շատ քիչ։ Այդպիսի կարծիքի տարածմանը նպաստել է նաև այն հանգամանքը, որ մինչ օրս գտնվել է այս ստեղծագործության վեց ձեռագիր։ Գորգանիի պոեմի առաջին ձեռագիրը գտնվել է 1850թ. Հնդկաստանում Ս. Շպոենգերի կողմից, որն էլ ընկած է կալկաթյան հրատարակության հիմքում (1864թ.)։ Այս հրատարակությունը գոհացուցիչ համարել դժվար է, քանի որ նրանում առկա են բավականին շատ բացթողումներ, որն էլ տեքստը որոշ տեղերում դարձնում են անհասկանալի։ «Վիս և Ռամին» պոեմի կալկաթյան հրատարակությունը, չնայած թերություններին, թույլ է տվել մասնագետներին զբաղվել երկի ուսումնասիրությամբ, որից հետո հայտնաբերվել են ևս երեք-չորս ձեռագիր՝ XVII-XVIII դարերով թվագրվող։

¹⁷ Պետք է նկատել, որ արևելյան գրականության մեջ բանաստեղծությունները թարգմանվում էին բացառիկ դեպքերում։ Նրանում առավել ընդունված է ընդօրինակելու երևույթը և այն կոչվում է նազիրե կամ ջավաբ (թարգմ. «ընդօրինակում», «պատասխան»)։ Բանաստեղծը, վերցնելով արդեն հայտնի ստեղծագործության թեման, ստեղծում է նորը, փորձում այլ տեսանկյունից ներկայացնել իր ասելիքը, նույնիսկ գերազանցել իր նախորդին՝ պահպանելով ընդօրինակվող ստեղծագործության հանգը, չափը, անգամ բառերի քանակը։

տել մի կարևոր ու հետաքրքրական փաստ: Ինչպես գրում են վրացի ուսումնասիրողներ Ա. Գվախարիան և Մ. Թոուդան, վրացական դասական գրականության բոլոր հուշարձաններում, որոնցում հիշատակվում են Վիս և Ռամին անունները, նրանք ընդունվում են որպես «օրինակելի սիրահարներ»՝ առանց որևէ բացասական հատկանիշի կամ որակման¹⁸:

XVI դ. թուրք բանաստեղծ Լամին գրել է նույնանուն պոեմ, որը սակայն այուժեռվ ու բովանդակությամբ չի համապատասխանում Գորգանիի ստեղծագործությանը: Վ. Մինորսկիի կարծիքով Լամին լսել է Գորգանիի սիրավեպի մասին և նրանից էլ փոխառել է որոշ դեպքեր ու դրվագներ¹⁹:

Սելջուկյան արքունիքում գտնվելու ժամանակ Գորգանին ծանոթանում է Սպահանի կուսակալ Ամիդ ադ-Դին Աբուլ-Ֆաթիհի հետ, որը և նրան պատմում է պահլավական «Վիս և Ռամին» վեպի մասին և հանձնարարում թարգմանել նոր պարսկերեն:

Այս վեպից լավ ծանոթչե ինձ այլ մի երկ
 Այն խնդության մի պարտեզ է, համակ երգ,
 Սակայն լեզուն պահլավերեն է հնազանդ այդ վեպի
 Ոչ ամեն մարդ, որ կարդում է, նրա իմաստն էլ գիտի.
 Ամեն մարդ չէ, որ դյուրությամբ, լավ կարդում է այն լեզուն,
 Եվ թե կարդա, դեռ նշան չէ, որ միտքն էլ է հասկանում:²⁰

Ինքը՝ հեղինակը, գրում է, որ մշակել է հին պահլավական պոեմը²¹: Այս վկայությունը բանասերների շրջանում քննարկման

¹⁸ Висрамиани. Перевод С. Иорданишвили, предисловие А. Гвахария, М. Тоуда, Тбилиси, 1938.

¹⁹ Сахранов В., նշվ. աշխ., էջ 469:

²⁰ Թարգմանությունը Է. Աղայանի, Դրվագներ Արևելքի գրականության պատմության, Երևան, 1971, էջ 83:

նյութ է դարձրել այն հարցը, թե պոետը ֆարսի լեզվով թարգմանությունից է օգտվել, թե՞ ինքն է ձեռնարկել պահլավերենից թարգմանությունը: Այդ ամենն այնքան էլ էական չէ, քանի որ, եթե անգամ Գորգանին փոխառել է հին պահլավական սյուժեն, ապա, ըստ էության, այն ոչ թե սոսկ թարգմանություն է, այլ ինքնուրույն ստեղծագործություն, որը ծնվել է իր ժամանակների ոգու և նրա հեղինակի բանաստեղծական տաղանդի արդյունքում:

Պոեմն ունի բավականին հետաքրքրաշարժ սյուժե: Ի տարբերություն դյուցազներգական ժանրի, այս ստեղծագործության համար նյութ են ծառայում ոչ թե Իրանի դյուցազունների մարտական սխրագործությունները, այլ նրանց անձնական կյանքը, ընտանեկան ինտրիգները, վարքուբարքը, կենցաղը: Սակայն չի կարելի ասել, որ «Շահնամե»-ում իրանական հերոսների անձնական-ընտանեկան կյանքը ներկայացված չէ: Պարզապես, դրան շատ քիչ տեղ է հատկացված, և լուսաբանված այնքանով, որքանով ուղղակի կամ անուղղակի ձևով առնչվում է Իրանի ու Թուրանի հարատև պատերազմներին: Այսպես՝ Զալի ու Ռուդաբեի սիրո պատմությունը կապվում է դյուցազնավեպի հիմնական նյութի հետ և ներկայացվում այն չափով, որ առիթ է դառնում մի կողմից թշնամական Քաբուլի և Իրանի հաշտության, մյուս կողմից՝ հող նախապատրաստում Ռուստամ Զալի ողբերգական վախճանի համար: Միավուշի դրամատիկ պատմությունը ևս ստեղծագործության բովանդակության հետ կապված է նրանով, որ նոր ուժով է բորբոքում Իրանի ու Թուրանի հնամենի թշնամությունը:

²¹ Նշենք նաև, որ պոեմը կենսագրական այլ վկայություններ չի պարունակում. այստեղ բացակայում է անգամ ստեղծագործությունը գրելու տարեթիվը: Բայց, քանի որ պոեմը, ինչպես երևում է տեքստից, գրվել է Թուրքիլ Բեկի կողմից Սպահանը գրավելուց հետո (1042 թ.) և նրանում հիշատակություն չկա 1055 թ. Բեկի կողմից Բաղդադի գրավման մասին, ապա ստացվում է, որ Գորգանին այն գրել է իր երկու իրադարձությունների միջև ընկած ժամանակահատվածում (1042–1055):

«Վիս և Ռամին» պոեմի սյուժեն, ըստ էության, երկու հերոսի սիրային արկածների պատմությունն է: Քանի որ խոսքն ամուսնացած կնոջ արտամունական կապի մասին է, բացասական երանգ է տալիս ինչպես ամբողջ սիրավեպին, այնպես էլ նրա գլխավոր հերոսներին: Այս ստեղծագործության առանձնահատկությունը պայմանավորված է հերոսների կերպարակերտման հեղինակային մեթոդով: Ի տարբերություն էպոսի, որտեղ բնավորությունները նախապես սահմանված, պատրաստ ու անփոփոխ են, Գորգանիի հերոսներն անհատականություններ են, փոփոխական, բազմակողմանի, հակասություններով լի բնավորություններ: Ֆաբուլայի շարժիչ ուժը գտնվում է ոչ թե արտաքին գործոններում՝ արկածային իրավիճակներում, այլ հերոսների փոխհարաբերությունների խորքում: Բոլոր բախումներն ու հանկարծակի շրջադարձերը կապված են նրանց բնավորությունների դրսևորման հետ, որի հետևանքները հաճախ անսպասելի են լինում իրենց իսկ՝ հերոսների համար: «Այստեղից էլ այն մեծ հոգեբանական լարվածությունը, որով շնչում է ողջ պոեմը: Գորգանին անսխալական չէ սյուժեի կառուցման մեջ, նրա մոտ թեն այս առումով առկա է անհամաձայնություն, սակայն այն երբեք չի անդրադառնում հերոսների բնավորությունների կառուցման և նրանց արարքների ներքին պատճառաբանվածության վրա», - նկատում է Ի. Կալաձեն²²:

Գորգանին կարծես ջնջել է բացարձակապես դրական և բացարձակապես բացասական հերոսների միջև կտրուկ սահմանը, ուստի պատահական չէ որոշ քննադատներ պոեմում չեն գտել դրական կերպարներ: Գորգանիի տաղանդը զարմացնում է իր ժամանակների համար մարդկային էության բարդ մեխանիզմը ճշգրիտ պատկերելու վարպետությամբ՝ կերտելով ոչ թե իդեալա-

²² Каладзе И., У истоков персидского романического эпоса. Актуальные проблемы иранистики, Тбилиси, 1970, с. 422.

կան կերպարներ, այլ սովորական մարդկային բնավորություններ: Եթե Ֆիրդուսիի մոտ իրանական անցյալի հերոսները պատկերված են իբրև իդեալներ, որպես անցյալի փառապանծ ներկայացուցիչներ, որոնց նմանվել պետք է փափագեր իր ժամանակի յուրաքանչյուր պարսիկ ազնվական, ապա Գորգանիի մոտ նրանք իրենց արքայական վեհ բարձունքներից իջնում են սովորական մարդու, հասարակ մահկանացուի աստիճանի՝ իրենց կենցաղով, բնավորության լավ ու վատ հակումներով: Ֆիրդուսին դեռ հավատում էր, որ կարելի է հնի իդեալականացումով իրանական ազնվականության մեջ անցյալը վերականգնելու ձգտում առաջացնել և դրանով իսկ բորբոքել պայքարը հանուն Իրանի ազգային անկախ թագավորության: Հակառակ, Գորգանին իր ապրած տարիների անվերջ պատերազմների շրջանում, երբ իրար հետևից կործանվում էին արքայական տները և հայտնվում նորերը, երբ սելջուկները վերջնականապես տիրել էին ողջ Իրանին և Արևելքի մյուս երկրներին, և հողս էր ցնդել Ֆիրդուսիի երբեմնի երազը, բանաստեղծը ոչ մի հիմք չուներ նման հույս փայփայելու: Բացի այդ, նա ինքն էլ տեսնում էր, որ բախտի պատահականությամբ երջանիկ այդ ընտրյալներն առանձնապես արժանի էլ չեն իդեալականացման և իրենց վարք ու բարքով չեն տարբերվում սովորական շարքային մարդկանցից: Նա դիտում էր այդ մարդկանց նոր բեմ ելնող դասի աչքերով ու տեսնում նրանց մեջ հազար ու մի մարդկային արատներ: Ինչպես նկատում է ակադեմիկոս Հ. Օրբելին, «Գորգանին նայում էր կյանքին ու քաղաքին և ամբողջի՝ դեպի վեր խոյացող աշտարակին քաղաքային հրապարակից, որտեղ մարդիկ, ողջունելով ասպետական փառահեղ նծույզների վրա հեծած անցորդներին, իրենց պատկերացումներում նրանց իդեալականացնելու համար հիմք չէին տեսնում»²³:

²³ Орбели И., Предисловие к «Висрамиани». М.-Л., 1938, с. 5.

Այս առումով Գորգանիի ընկալումները մոտենում են Նիզամիի ստեղծագործությանը: Ինչպես գիտենք, Նիզամին, օգտագործելով բանահյուսական հարուստ նյութը, ստեղծել է «Խոսրով և Շիրին», «Լեյլի և Մաջնուն» սիրավեպերը և սիրային դրվագներով հարուստ «Յոթ գեղեցկուհի» պոեմը: Նա թեև նշում է, որ իրեն հայտնի է Ֆիրդուսիի և իր նախորդների շարադրանքի ոճը, սակայն «Նոր պոեզիայի առաջնորդին» հարիր չէ գնալ ուրիշի հետքերով²⁴:

Եթե Ֆիրդուսիի ստեղծագործության առանցքում Խոսրով արքայի գովերգումն է, ապա Նիզամին առաջ է քաշում սիրո պրոբլեմը: Պետք չէ մոռանալ, որ պոետներին բաժանում էր պատմական իրադարձությունների երկու դար, և նրանք ստեղծագործում էին բացարձակապես տարբեր իրավիճակներում՝ հետապնդելով տարբեր նպատակներ: Կարելի է ասել, որ Նիզամին ձևի առումով չի խզել կապը ավանդույթի հետ, սակայն բովանդակությամբ նրա սիրավեպերը նոր խոսք ու տեսակ էին Մերձավոր Արևելքի ժողովուրդների դասական գրականության մեջ: Ի տարբերություն Գորգանիի՝ Նիզամին չի ձգտում ընթերցողին գրավել դեպքերի առատությամբ, գործողությունների արագ փոփոխությամբ, ասպետական արկածների ֆանտաստիկայով: Նրա խնդիրն այլ է՝ պատկերում է իր հերոսների բնավորությունների տարբերությունները, ցույց տալիս նրանց հակասությունները բախումների ժամանակ:

Իրականության պատկերման Գորգանիի մեթոդը, որին բնորոշ է կենցաղային կոնկրետությունն ու հոգեբանական համոզականությունը, մոտ է Նիզամիի ռեալիզմին: Այս իմաստով նրա պոեմն առանձնանում է ժամանակի կամ այս ժանրին մոտ այլ հուշարձաններից: Կենցաղային հավաստիությունն ու մանրամասնումը հատկապես աչքի են ընկնում մի քանի տեսարաններում ու

²⁴ Бертельс Е., Избранные труды. Низами и Физули, М., 1956.

դրվագներում, ինչպես օրինակ՝ դայակը Մոբեդի անկողնում, Վիսի ու Ռամինի հանդիպումը փակ ամրոցում և այլն: «Երևակայությունն ու միաստիկան Գորգանիի մոտ հասել են մինիմումի: Այն, ինչը կարող ենք մտացածին համարել, ծառայում է լոկ որպես դեկորացիա գործողությունների զարգացման համար: Սակայն դա այնքան պարզ է, որ չի խանգարում այս ստեղծագործությունը ռեալիստական պլանով ընկալելուն», - եզրափակում է Ի. Կալաձեն²⁵: Այս հանգամանքը հատկապես աչքի է զարնում «Տրիստան և Իզոլդա» սիրավեպի հետ համեմատելիս: Երկու հուշարձանների մեծաթիվ դրվագներից կարելի է առանձնացնել կրակի միջով անցնելու Վիսի հավատարմության փորձության դրվագը: Այս տարածված փորձության մոտիվը կառուցելու համար տարբեր երկրների ու ժամանակների հեղինակներ իրենց հերոսների վարքը, սովորաբար, պատճառաբանում են կամ գերբնական ուժերի միջամտությամբ, կամ երկիմաստության, այսինքն՝ հերոսների կեղծ երդմամբ²⁶: Գորգանին ընտրում է հերոսների փրկության ամենաճիշտ ու իրական ճանապարհը՝ նրանք պարզապես խույս են տալիս փորձությունից:

«Վիս և Ռամին» պոեմը մարդու ազատագրված զգացմունքների ու ձգտումների գովքն է: Սակայն դա հեղինակի համոզմամբ չպետք է ուրիշների ինքնությունն արհամարհելու աստիճանի հասնի: Այս գաղափարների հիման վրա էլ հեղինակը կերտել է սիրավեպի ամենաբարդ կերպարներից մեկին՝ արքա Մոբեդին: Եթե նա՝ ամենակարող, խիզախ, անվանի ու արդարադատ արքան, էպոսի հերոս լիներ, անպայման սիրված կլիներ հեղինակի ու ընթերցողի կողմից: Սակայն սիրավեպը դիտում է իր հերոսներին որպես անհատներ՝ հետաքրքրվելով նրանց հասարակական ու ան-

²⁵ Каладзе И., նշվ. աշխ., էջ 422:

²⁶ Կրակի միջով փորձությունն անցնելու մոտիվը առկա է «Տրիստան և Իզոլդա», «Մին-բադնամե», Լամիի «Վամեդ վա Ագրա», «Շահնամե» (Միավուշի դրվագը) պոեմներում:

հատական վարքով, ոչ թե վերացական և ընդհանուր արժեքներով: Մոբեդի պարագայում վճռական է դառնում այն փաստը, որ նա հաշվի չի նստում անհատի կարծիքի հետ, արհամարհում է նրա զգացմունքները և ամուսնանում մի կնոջ հետ, որն ուղղակի ատում է նրան: Դա ճակատագրական սխալ էր, մեծ մեղք, որը և դառնում է արքայի դժբախտությունների ու անփառունակ վախճանի պատճառը: Ուստի և հեղինակի աչքերով երիտասարդների անօրինական սերն արդարացված է որպես կյանքի օրենք, որն առաջինը խախտել է Մոբեդը:

Հեղինակը խորը կարեկցանքով ու համակրանքով է պատկերել երկու սիրահարների սերը, զգացմունքը, որը երկրային է, գուրկ ամեն տեսակ անբնական չափազանցություններից ու իդեալականացումից: Իրենց երջանկության և սիրելու իրավունքի համար պայքարում նրանք պատրաստ են ամեն ինչի: Այսպես, Ռամինը ամեն գնով մտերմություն է հաստատում Վիսի դայակի հետ, որպեսզի համոզի նրան օգնելու իրենց երջանկությանը, կամ էլ Մոբեդին երդում է տալիս մոռանալ Վիսին, սակայն նույն պահին էլ խախտում է այն: Այնուամենայնիվ, նպատակին հասնելու ճանապարհին միջոցների ընտրության հարցում խտրություն չդնելը մեր հերոսներին չի դարձնում անսկզբունքային անհատներ, ինչպես դա ներկայացնում են որոշ հետազոտողներ²⁷:

Ռամինն իրանական երիտասարդ արքայազնի տիպար է: Նա գեղեցիկ է, քաջ, հմուտ ասպետական խաղերում և անկրկնելի է կանանց սրտերը գրավելու հարցում: Սիրահարվելով գեղեցկուհի Վիսին՝ նա դիմում է ամեն կարգի կեղծիքների, անգամ եղբայրասպանության (Զարդի սպանությունը): Սակայն այս արարքներին Գորգանին տվել է հոգեբանական համոզություն: Լինելով կյանքի

²⁷ Бертельс Е., Указ. соч., Брагинский И., 12 миниатюр. М., 1966.

հաճույքներին անձնատուր եղած երիտասարդ՝ նա իրական, սովորական մարդ է իր թերություններով ու խոցելի, մերժելի կողմերով: Ռամինը լավ է հասկանում, որ իր սերն անօրինական է ու անընդունելի, նույնիսկ փորձում է ճնշել իր զգացմունքներն ու մոռանալ Վիսին: Գեղեցկուհի Գոլով տարվելու փաստը և Վիսին ուղարկած նամակն այս մտադրության ապացույցն են: Պոեմում այս հանգամանքը շատերին հիմք է տվել հերոսին բնորոշելու որպես անհաստատ, փոփոխամիտ անհատ, «անհավատարմության դասական օրինակ, որը կարող է անվերջ երդումներ տալ, բայց միաժամանակ էլ խախտել դրանք՝ առանց դուզն-ինչ խղճի խայթ զգալու»²⁸:

Սակայն դա այդպես չէ: Գորգանին չի իդեալականացրել իր հերոսներին, նրանք կատարելապես երկրային հերոսներ են, որոնք իրենց սիրային տվայտանքների մեջ ոչ միայն ընդունակ չեն տարիներով տառապել՝ հեռու իրենց սիրելիից, և ինչպես Ռամինը, չեն կարող անցկացնել իրենց սիրելիից հեռու նույնիսկ մի կարճ ժամանակ՝ չղավաճանելով ու չմոռանալով նրան՝ հանուն կյանքի ճանապարհին հանդիպած գեղեցկուհու²⁹: Չէ որ Ռամինը ինքն էլ անկեղծորեն զգուշացնում էր Սոբեդին, որ Վիսը երբեք էլ չի սիրելու նրան՝ ասելով.

Դու չես հասնի նպատակիդ, ո՛վ արքա,
Վիսը երբեք քո սիրելին չի դառնա...
Հիշի՛ր, գոնե քո տարիքը շահնշահ,
Դու շատ ծեր ես, իսկ Վիսը՝ գեղեցկուհի աննման,
Դու ուզում ես երիտասարդ, չքնաղ կին,
Վիսին նույնպես պետք է ջահել ամուսին³⁰:

²⁸ Бергельс Е., նշվ. աշխ., էջ 284:

²⁹ Орбели И., նշվ. աշխ., էջ 4:

³⁰ Թարգմանությունը՝ Ա. Գ.:

«Վիս և Ռամին» պոեմի արժանիքներից մեկը կանացի կերպարներ կերտելն է: Ընդ որում՝ սա առաջին սիրավեպն է, որի գլխավոր հերոսը կին է: Թեև «Շահնամե»-ում ևս կանայք հանդես են գալիս, բայց տղամարդկանց համեմատությամբ նրանց հոգեբանության, բնավորության և զգացմունքների վերլուծությունը չափազանց աղոտ է պատկերված, մինչդեռ «Վիս և Ռամին» պոեմում ներկայացված են կանացի հոգեբանության, նրա ներաշխարհի բոլոր անկյունները:

Վիսի տառապանքը հարազատ Վիրայից բաժանվելու և ծերունի Մոբեդի կինը դառնալու պատճառով, Ռամինի սիրո մասին իմանալը, նրան տեսնելն ու սիրահարվելը, իր նոր զգացմունքների դեմ պայքարելը և, ի վերջո, ցանկացած խոչընդոտ արհամարհելով Ռամինի սիրուն անձնատուր լինելը ընթերցողի առջև բացում են կանացի հոգեբանության բոլոր շերտերը: Վիսը, չնայած իր սիրո, ըստ էության, հանցավոր լինելուն, այնուամենայնիվ, ներկայանում է որպես մի կին, ում սերն անսահման է ու անեզր, կարող մինչև վերջ հավատարիմ մնալու իր սիրուն: Այս տեսանկյունից Գորգանիի ստեղծագործությունը նմանվում է Բոկկաչոյի երկում առկա ամուսնական անհավատարմության ու «անօրինական սիրո» պատմություններին:

Ստիպողաբար ամուսնանալով՝ կինը դավաճանում է չսիրած ամուսնուն և դավաճանությամբ վրեժ լուծում իր տառապանքների համար: Նրա դավաճանությունը սիրո անկախ, գերագույն ուժի դրսևորում է³¹: Ե. Բերտելսը Վիսին համարում է իր հերոսին արժանի, քանի որ նրա սուտն էլ չունի սահմաններ, նա էլ կարող է անամոթաբար խախտել իր խոստումը և թաքցնել անպարկեշտ արարքները ոչ թե զգացմունքից դրդված, այլ վախենալով դրա

³¹ Мокульский С., Итальянская литература. М., 1966, с. 87.

հետևանքներից³²: Սակայն, Վիսը թեև իր գործադրած միջոցներով այնքան էլ ազնիվ ու համակրելի չէ, բայց նրան վախկոտության մեջ մեղադրելն անհիմն է: Չէ՞ որ նա վճռականորեն պատասխանում է Մոբեդի սպառնալիքներին ու հայիոյանքներին՝ ասելով, իր սիրտը միայն Ռամինին է պատկանում:

Կանացի հոգեբանության իր իրաճանաչ մոտեցմամբ հեղինակը չի իդեալականացրել իր հերոսուհուն, այլ ներկայացրել է նրան իբրև հողեղեն, աշխարհիկ մի կին, որը իր առավելությունների հետ ունի նաև թերություններ:

Կանացի կերպարների մեջ առանձնանում է նաև դայակի կերպարը: Գորգանիի պոեմի դայակ-կավատն իրավամբ կարող է համարվել պարսից հարեմներին հարազատ, բոլոր ժամանակների և սիրային արկածների մասնակից միջնորդ կնոջ դասական կերպար: Գորգանին վարպետորեն է կերտել նրա կերպարը և կարողացել թափանցել նրա հոգու խորքերը: Նա խուզեստանցի ճարպիկ, խորամանկ, ամեն տեսակ խարդախությունների ընդունակ կին է: Երբ հարազատներից հեռու Վիսը տանջվում է ու լալիս, դայակը գործնականորեն է գնահատում իրադրությունը և բացատրում Վիսին, որ ներկայիս նրա վիճակն ավելի մեծ հնարավորություններ է բացում նրա առջև: Ինչ փույթ, որ արքան ծեր է, և Վիսը նրան չի սիրում: Կարելի է օգտվել նրա անսպառ հարստությունից և զվարճանալ որևէ երիտասարդի հետ, ինչպես անում են մյուս կանայք: Հմուտ խարդախուհին գործադրում է բոլոր ջանքներն ու միջոցները, մինչև որ հաջողվում է Վիսի և Ռամինի միջև սիրային կապ հաստատել: Նրա առաքելությունն արդեն հասել է իր նպատակին, և ամեն կերպ օժանդակում է այդ կապի ամրապնդմանն ու տևական լինելուն: Նրա հանդգնությունն այնտեղ է հասնում, որ

³² Бертельс Е., նշվ. աշխ., էջ 284:

համարձակվում է փոխարինել Վիսին ամուսնական մահճում՝ իր տիրուհու և Ռամինի տեսակցությունն ապահովելու համար:

Գորգանին չի պատկերում սիրո հեքիաթային ու իդեալական պատմություն: Նա դրսևորում է արտասովոր տաղանդ ու վարպետություն՝ իրատեսորեն պատկերելու գործող անձանց վարքն ու ապրումները: «Նրա այս վարպետությունը կարելի է համեմատել Բոկկաչոյի հետ, որը համարվում է եվրոպական գրականության առաջին հոգեբանական սիրավեպի հիմնադիրը»³³: Ստեղծագործության մեջ նկատելի երգիծական երանգը, հեղինակի ծաղրը մի քանի հերոսների հանդեպ որոշ հետազոտողների հիմք է տալիս պնդելու, որ երկը յուրօրինակ սատիրա է: «Այն, որ դայակի կախարդանքի միջոցով Մոբեդը կորցնում է իր տղամարդկային ուժը, այն, թե ինչպիսի հնարամտությամբ է Վիսը եղջուրներ աճեցնում ամուսնու գլխին, այս ամենը պարզորոշ կերպով ցույց են տալիս պոեմի երգիծական բնույթը: Ամեն նոր գլխում աճում է հետաքրքրականությունը, պատկերավոր բովանդակության կենդանությունը, առավել սուր է դառնում լեզուն, իսկ հերոսներն էլ՝ ավելի ծիծաղելի»³⁴: Սակայն ամբողջովին համաձայնել Բրագինսկու այս բնութագրականի հետ չենք կարող: «Վիս և Ռամինը» առաջին հերթին սիրավեպ է, պոեմ, որի բովանդակության կորիզը հերոսների սիրո պատմությունն է, որոնց նկատմամբ հեղինակը դրսևորում է ակնհայտ համակրանք: Հեղինակի ծաղրը նկատելի է պոեմի մի շարք հատվածներում, երբ ծիծաղելի ու խղճուկ են պատկերվել Իրանի շահնշահ Մոբեդը և որոշ երկրորդական անձիք: Այս առումով հատկանշական է այն տեսարանը, երբ դայակն ամուսնական մահճում փոխարինում է Վիսին, իսկ վերջինս շտապում է սիրելիի հետ հանդիպման: Դրան հաջորդում է մի այլ կոմիկական տեսա-

³³ Сахранов В., նշվ. աշխ., էջ 434:

³⁴ Брагинский И., Указ. соч., 1966, с. 135:

րան, որի ավարտին հայտնված Վիսը խորամանկորեն զբաղեցնում է իր տեղն ամուսնու կողքին և նույնիսկ ստիպում արքային ներողություն խնդրել:

Պոեմը որպես երգիծանք ընկալելը բացատրվում է նաև այն հանգամանքով, որ կարճ ժամանակ անց Վիսն ու Ռամինը դառնում են ամենաերջանիկը, ամենաբարոյականն ու արդարադատը: «Վայրի խոզի օգնությամբ գալիս է վայրկենական հանգուցալուծումը, որն էլ իր հետ բերում է միջնադարյան քաղաքային բնակչության սոցիալական ուտոպիան արդար թագավորության, արդարադատ միապետի մասին: Ահա թե ինչպես է ամրագրված սոցիալական սատիրայի անցումը սոցիալական ուտոպիայի»³⁵:

Այսպիսով՝ նախորդ շրջանի սիրերգակների փորձի յուրացմամբ, հումանիստական իդեալների, ռեալիզմի տարրերի կիրառմամբ, ինչպես նաև հերոսներին հոգեբանական խորքով ու ներաշխարհով կերտելով, Գորգանին ճանապարհի հարթեց պարսից սիրավեպի զարգացման նոր փուլի համար, որն իր կատարելությանը հասավ Նիզամի Գանջավիի ստեղծագործության մեջ:

THE ROLE OF THE POEM «VIS AND RAMIN» IN THE TRANSITION FROM SHAHNAMEH LOVE STORIES TO NIZAMI'S ROMANCES

*Astghik Geghamyan*³⁶

Fakhreddin Gorgani's poem «Vis and Ramin» occupies a special place in the development of the Persian romance genre. The increasing role of the author's life experience and artistic tricks in it further emphasizes the circumstance of the genre's establishment. Unlike the schematic structure of the love stories of the heroic epic, the plot of the story is woven around the relationships between

³⁵ Фахриддин Гургани, Вис и Рамин. (<https://coollib.net/b/641210-fahriddin-gurgani-vis-i-ramin/read>) (մուտքի ամսաթիվ՝ 11.12.2023).

³⁶ Astghik Geghamyan is Lecturer at the Chair of Iranian Studies of the Faculty of Oriental Studies at YSU, E-mail: geghamyanastghik@ysu.am, ORCID 0009-0003-4378-4431.

individuals. The course of action that drives the main conflict is determined by the characters' temperaments, not societal-scale phenomena. With the problems it poses, it fundamentally solves the question of the integrity of the beginning and the conclusion characteristic of the structure of the genre.

Gorgani, using the experience of his predecessors in the Ghaznavian period, raised the love-related works to a new level, paving the way for the masterpieces of his great successor, Nizami Ganjavi. The poem «Vis and Ramin» with its artistic solutions is a unique connecting link between Shahnameh love stories and Nizami's romances.

Keywords: *romance, Persian literature, epic poetry, epic, love story, Nizamian romance, «Vis and Ramin», «Shahname».*

РОЛЬ ПОЭМЫ «ВИС И РАМИН» ПРИ ПЕРЕХОДЕ ЛЮБОВНЫХ ДАСТАНОВ «ШАХНАМЭ» К РОМАНТИЧЕСКИМ ПОЭМАМ НИЗАМИ

Астхик Гегамян³⁷

Поэма «Вис и Рамин» занимает значительное место в развитии жанра романтической поэмы. Использование разных видов художественных приемов и жизненного опыта автора в поэме еще больше подчеркивает особенности жанра. Сюжет повести, в отличие от схематической структуры любовных историй героического эпоса, построен вокруг отношений отдельных лиц. Основной конфликт, стимулирующий развитие действия, вытекает из сферы личного начала, а не из общественных явлений национального масштаба. В поэме полностью решена проблема целостности начала и концовки, присущей жанру, вопрос композиции, проблема начала, конца и полноты.

Горгани, используя опыт своих предшественников газневидского периода, поднял жанр романтической поэмы на новый уровень, проложив путь шедеврам своего великого преемника Низами Гянджеви. Поэма «Вис и Рамин» своим художественным решением представляет собой уникальное связующее звено между любовными историями «Шахнаме» и романами Низама.

³⁷ Астхик Гегамян – преподаватель кафедры иранистики ЕГУ, Эл. почта: geghamyanastghik@ysu.am, ORCID 0009-0003-4378-4431.

Ключевые слова: романтическая поэма, персидская литература, эпическая поэзия, эпос, любовные дастаны, романтические поэмы Низами, «Вис и Рамин», «Шахнамэ».

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Աղայան Է., Դրվագներ Արևելքի գրականության պատմության, Երևան, 1971:

2. Бертельс Е., Избранные труды. Низами и Физули. М., 1962.

3. Бертельс Е., Избранные труды. История персидско-таджикской литературы. М., 1960.

4. Брагинский И., 12 минатюр. М., 1976.

5. Брагинский И., Очерки из истории таджикской литературы. Сталинабад, 1956.

6. Висрамиани. Перевод С. Иорданишвили, предисловие А. Гвахария, М. Тоуда, Тбилиси, 1938.

7. Жирмунский В., Народный героический эпос. М.-Л., 1962, 65-74.

8. Каладзе И., У истоков персидского романического эпоса. Актуальные проблемы иранистики, Тбилиси, 1970, 422.

9. Закани О., Веселая книга. М., 1965.

10. Сахранов В., О некоторых особенностях поэмы Фахраддина Гургани “Вис и Рамин”. Актуальные проблемы иранистики, Тбилиси, 1970.

11. Марр Ю., Статьи и сообщения. Том II, М.-Л., 1939.

12. Мокульский С, Итальянская литература. М., 1966.

13. Орбели И., Предисловие к «Висрамиани». М.-Л., 1938.

14. Minorsky V., Vis u Ramin: A Parthian Romance. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. XI, 1943–46, 741–763; vol. XII, 1947–1948, 20-35; vol. XVI, 1954, 91-92; New Developments. vol. XXV, 1962, 275-86.

15. Cross C., The Poetics of Romantic Love in VIS & RĀMIN. Chicago, 2015.

16. Nöldeke Th., Das Iranische Nationalepos. Berlin, 1930.

17. Awfī M., Kitāb-iLubāb al-albāb, ed. Edward Granville Browne and Muḥammad Qazvīnī. Leiden, Brill, 1903–6.

18. Mohammad Ja’far Mahjub, Moqaddame bar Vis va Rāmin. Tehrān, 1337/1959.

19. Гургани Ф. Вис и Рамин (<https://coollib.net/b/641210-fahriddin-gurgani-vis-i-ramin/read>) (մուտքի ամսաթիվ՝ 11.12.2023).